

หนังสือบุดวัดบ่อทรัพย์ มรดกความทรงจำของประเทศไทยระดับท้องถิ่น

The Bud Manuscripts of Wat Bo Sap: A Local Memory of the World Heritage of Thailand

โดย: ปัญญา พูลศิลป์ และ ทิพภา ปลีหะจินดา

สาระสังเขป

UNESCO ได้เชิญชวนประเทศสมาชิกสำรวจและขึ้นทะเบียนมรดกความทรงจำที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์และสืบทอด ในประเทศไทยได้ประกาศการขึ้นทะเบียนมรดกความทรงจำระดับโลก จำนวน 6 รายการแล้ว นายปัญญา พูลศิลป์ พบเอกสารโบราณ หนังสือใบลาน สมุดไทย บุดขาว บุดดำ ในวัดบ่อทรัพย์ บ้านหัวเขา อำเภอสิงหนคร รวมกว่า 1,000 เล่ม จึงปรึกษากับเจ้าอาวาสและพระภิกษุรวมทั้งคณะกรรมการ เพื่อดำเนินการอนุรักษ์เอกสารโบราณที่พบและขอขึ้นทะเบียนต่อคณะกรรมการฯ ได้รับการขึ้นทะเบียนระดับท้องถิ่น โดยนายปัญญา พูลศิลป์ ขึ้นรับใบประกาศจากนายพนมบุตร จันทรโชติ อธิบดีกรมศิลปากร เมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม 2567

คำสำคัญ : ปัญญา พูลศิลป์ มรดกความทรงจำ วัดบ่อทรัพย์ หนังสือบุด เอกสารโบราณ

ความทรงจำแห่งโลก (Memory of the World)

คือแผนงานของยูเนสโก ว่าด้วย “ความทรงจำแห่งโลก” เพื่อส่งเสริม อนุรักษ์มรดกภูมิปัญญาแห่งโลกด้านสารสนเทศในหลากหลายรูปแบบ (UNESCO’s “Memory of the World” Programme Safeguarding the Documentary Heritage) เผยแพร่มรดกภูมิปัญญาของโลกที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรหรือสื่อผสม เช่น หนังสือตัวเขียน สิ่งพิมพ์ โสตทัศนวัสดุ ซึ่งเก็บอยู่ ณ ห้องสมุดและหน่วยงานจดหมายเหตุทั่วโลก อันเป็นแหล่งรวมความคิด ประสบการณ์ที่มีคุณค่าสูง สะท้อนให้เห็นความหลากหลายและความคิดริเริ่มของชนชาติและวัฒนธรรมต่างๆ นับเป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินแผนงานมรดกความทรงจำแห่งโลก (Memory of the World Programme : MOW) ในระดับชาติ ระดับภูมิภาค และระดับนานาชาติ

ยูเนสโกได้เชิญชวนให้ประเทศสมาชิกจัดตั้งคณะกรรมการระดับชาติขึ้นภายใต้คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยแผนงานความทรงจำแห่งโลกขององค์การยูเนสโก เพื่อพิจารณาสำรวจและขึ้นทะเบียนมรดกความทรงจำที่สมควรจะอนุรักษ์และสืบทอด รวมทั้งส่งเสริมให้คนในชาติศึกษาเรียนรู้คุณค่าและเผยแพร่ให้กว้างขวางด้วยเทคโนโลยีสารสนเทศสมัยใหม่ และหากมีมรดกความทรงจำรายการใดมีคุณค่าควรแก่การขึ้นทะเบียนในระดับภูมิภาคและระดับนานาชาติ ก็ให้ดำเนินการเสนอไปยังยูเนสโกเพื่อพิจารณาตัดสินและประกาศขึ้นทะเบียนในระดับที่เหมาะสมต่อไป

ทะเบียนเอกสารมรดกความทรงจำแห่งโลกของประเทศไทย แบ่งออกเป็น 4 ระดับ ได้แก่

1. ระดับนานาชาติหรือระดับโลก (international register)

2. ทะเบียนระดับภูมิภาค (regional register)

UNESCO has invited member countries Survey and register heritage memories that are worthy of conservation and inheritance. In Thailand, 6 international (world-level) registrations have already been announced. Mr. Panya Poolsilp found ancient documents, palm leaf books, Thai notebooks, white/black khoi manuscripts in Wat Bo Sap, Ban Hua Khao, Singhanakhon District, totaling more than 1,000 bindings, so he consulted with the abbot and monks, including the committee measure to carry out the conservation of ancient documents found and apply for registration to the national committee. Mr. Panya Poolsilp received the certificate from Mr. Phanombut Chandrachot, Director-General of the Fine Arts Department, on 16 May 2024.

Keywords: ancient documents, Bo Sap temple, Heritage, memories, Panya Phoonsin

3. ทะเบียนระดับชาติ (national register)

4. ระดับท้องถิ่น (local register)

ในประเทศไทย ที่ประชุมคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศขึ้นทะเบียนนานาชาติ (ระดับโลก) มาแล้ว 6 รายการ ได้แก่

1. ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเมื่อวันที่ 16 ตุลาคม 2546

2. เอกสารจดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปการบริหารการปกครองประเทศสยาม (พุทธศักราช 2411 - 2453) ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2553

3. จารึกวัดโพธิ์ ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเมื่อวันที่ 27 พฤษภาคม 2554

4. บันทึกการประชุมของคณะกรรมการสยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์ ระหว่าง พ.ศ. 2447 จนถึง พ.ศ. 2547 ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเมื่อวันที่ 18 มิถุนายน 2556

5. ฟิล์มกระจกและภาพต้นฉบับ ชุดหอพระสมุดวชิรญาณ ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเมื่อวันที่ 30 ตุลาคม 2560

6. ชุดคัมภีร์ใบลาน เรื่องอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ในหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม 2566

นอกจากนี้ ยังมีเอกสารมรดกความทรงจำแห่งโลกอื่นๆ อีกหลายรายการที่มีผู้ยื่นเสนอเข้าสู่การพิจารณาขึ้นทะเบียนในระดับชาติและระดับนานาชาติ หากมีความสำคัญเพียงพอก็จะสามารถนำเสนอข้อมูลเพื่อขอขึ้นทะเบียนเป็นความทรงจำแห่งโลกได้ในอนาคต

จังหวัดสงขลาได้ยื่นเสนอขอขึ้นทะเบียนมรดกความทรงจำแห่งโลกมาแล้วหลายเรื่อง ผ่านการพิจารณาแล้วในระดับท้องถิ่น 2 เรื่อง คือ ภาพเก่าเมืองสงขลา และเอกสารโบราณวัดบ่อทรัพย์ (สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2567, หน้า 1, 26)

ประวัติวัดบ่อทรัพย์

วัดบ่อทรัพย์ เป็นวัดราษฎร์สังกัดคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ตั้งอยู่ที่ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2360 จากรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น น่าจะเป็นวัดสำคัญในสมัยที่เมืองสงขลาตั้งเมืองอยู่บริเวณฝั่งแหลมสน วัดบ่อทรัพย์ได้รับการขุดแต่งและบูรณะโดยหน่วยศิลปากรที่ 9 สงขลา กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. 2535 โบราณสถานที่สำคัญภายในวัด ได้แก่ พระอุโบสถ มีลักษณะสถาปัตยกรรมต้นพุทธศตวรรษที่ 24 เสมาหิน กำแพงกันดิน เสาซุ้มประตู บัวบรรจุอัฐิ

ภาพที่ 1 วัดบ่อทรัพย์
หมายเหตุ. ภาพถ่ายโดยผู้เขียน (2567)

ภาพที่ 2 บ่อน้ำขนาดใหญ่หน้าวัดบ่อทรัพย์
หมายเหตุ. ภาพถ่ายโดยผู้เขียน (2567)

บริเวณหน้าวัดมีบ่อน้ำขนาดใหญ่ ลักษณะเป็นบ่อน้ำกรุอิฐ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 6 เมตร สมัยก่อนเป็นบ่อน้ำสำคัญที่ชุมชนใช้น้ำร่วมกัน บ่อแห่งนี้มีน้ำตลอดทั้งปี ในอดีตชุมชนเรียกว่า “บ่อซับ” หมายถึงน้ำซึมน้ำซับ ชาวบ้านเชื่อว่ารักษาโรคได้ เมื่อตักน้ำไปดื่มกินและอาบก็จะหายจากโรคร้าย อีกตำนานหนึ่งมีเรื่องเล่ากันว่าบ่อน้ำแห่งนี้มีทรัพย์สินอยู่ จึงเรียกว่า “บ่อทรัพย์” (สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดสงขลา, ม.ป.ป., ย่อหน้าที่ 1)

ความสำคัญของหนังสือบุดในภาคใต้

หนังสือบุด เป็นเอกสารโบราณประเภทหนึ่งที่ใช้บันทึกความรู้ของคนไทยในสมัยก่อน คำว่า “บุด” ในภาษาถิ่นใต้มีที่มาจากรากคำภาษาสันสกฤต คือ คำว่า “ปุสตก” และภาษาบาลีว่า “โปตถก” ซึ่งหมายถึงคัมภีร์ใบลาน ผ้า เปลือกไม้ และรูปปั้น หรือคำว่า “ปุฏ” หมายถึงการพับ ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับหนังสือบุดคือเป็นหนังสือพับ อีกข้อสันนิษฐานหนึ่งในภาษาถิ่นใต้จะออกเสียงคำว่า “สมุด” เป็น “หมุด” จึงอาจกลายเป็นบุดในเวลาต่อมา (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้, 2542, หน้า 8328)

หนังสือบุดเป็นมรดกทางวัฒนธรรม (cultural heritage) อันเป็นผลผลิตจากภูมิปัญญาของบรรพชนชาวไทยภาคใต้ที่มีคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์และสืบทอดไว้ โดยตัวของหนังสือบุดเองถือเป็นสารสนเทศมรดกทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะเป็นเอกสาร จดหมายเหตุ หรือเอกสารประวัติศาสตร์ของไทยสมัยโบราณ ที่บันทึกความรู้ ภูมิปัญญาหลากหลายสาขาวิชา เช่น วรรณกรรม ประวัติศาสตร์ การแพทย์แผนไทย ไสยศาสตร์ ดาราศาสตร์ ความรู้เหล่านี้จำเป็นต้องมีการจัดการเพื่อให้สามารถเข้าถึงได้และนำมาใช้ประโยชน์ได้ หนังสือบุดหรือคัมภีร์บุดมีความสำคัญดังนี้

1. เป็นแหล่งรวบรวมสรรพวิทยาการไว้หลายสาขา คือศาสนา กฎหมาย ตำนานและประวัติศาสตร์ ตำราและแบบเรียน สุภาษิตและวรรณกรรมประโลมโลก

2. เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทลายลักษณ์ จึงเป็นทรัพย์ทางปัญญาของชุมชนและสังคม ให้ประโยชน์ทั้งด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง ภาพประกอบในหนังสือ มีทั้งภาพเขียนสี และภาพลายเส้น ที่ลักษณะเนื้อหาและศิลปะหลากหลาย

หากพิจารณาหนังสือบุดในมุมมองของวิชาการจดหมายเหตุ (archival science) จะเห็นได้ว่าหนังสือบุดถือเป็นเอกสารจดหมายเหตุ (archival records) หรือเอกสารประวัติศาสตร์ (historical records) ประเภทหนึ่ง เนื่องจากเป็นเอกสารที่คนในยุคโบราณได้ทำขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต เช่น เป็นคู่มือการประกอบอาชีพ หรือใช้ในการประกอบพิธีกรรมสำคัญๆ เช่น พิธีแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ พิธีศพ ตลอดถึงใช้เป็นแหล่งอ้างอิงเพื่อให้คติชีวิตและเพื่อความจรรโลงใจ ซึ่งเรื่องราวอาจจะเป็นนิทาน สุภาษิต คำสอน ความเชื่อ ฤกษ์ยามโหราศาสตร์ คำสอนในศาสนา ไสยศาสตร์ เวทมนต์คาถา ตำรายา ประเพณี พงศาวดาร ตำนาน บทบัญญัติแห่งกฎหมาย ยกตัวอย่าง เช่น วรรณคดีทางศาสนามหาชาดก กายนครคำกาพย์ วรรณคดีคำสอน เช่น กฤษณาสอนน้อง สุภาษิตร้อยแปด สุภาษิตสอนหญิง วรรณคดีพิธีกรรม เช่น บททำขวัญนาค บททำขวัญเรือ บททำขวัญข้าว วรรณคดี ตำนานว่าด้วยความเป็นมาของศาสนสถานที่สำคัญ ๆ เช่น ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานการสร้างพระปรางค์เมืองหงสา วรรณคดีนิทานที่รู้จักกันแพร่หลายในภาคใต้ เช่น เรื่องพระสุธนมโนห์รา นางสิบสอง นกกระจาบ สุบินนายดั่น และวันคาร วรรณคดีนิราศ เช่น นิราศเกาะสมุย นิราศถ้ำเขาเงิน นิราศพัทลุง นิราศเสือขบ เป็นต้น

หนังสือบุดของภาคใต้มีปรากฏอยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ และมีหลายขนาด แต่ละขนาดจะสัมพันธ์กับเนื้อหาที่เขียน เช่น ถ้าใช้บันทึกวรรณกรรมประเภทศาสนา หนังสือพระมาลัย บันทึกอักษรขอมบาลีหรือขอมไทย กว้างประมาณ 15-20 เซนติเมตร และยาวประมาณ 70 เซนติเมตร สำหรับนิทานชาดก นิทานประโลมโลก ตำนาน พงศาวดาร หรือตำราดูลักษณะเรือ มักเป็นหนังสือบุดขนาดกลางที่มีขนาดกว้างประมาณ 10 เซนติเมตร และยาวประมาณ 34-40 เซนติเมตร ส่วนประเภทของตำรายาหรือคาถาอาคมนิยมบันทึกลงหนังสือบุดขนาดเล็ก (หนังสือบุด, 2561, ย่อหน้าที่ 3)

หนังสือบุดวัดบ่อทรัพย์

เมื่อปลายปี 2563 นายปัญญา พูลศิลป์ หัวหน้างานก่อสร้าง ฝ่ายก่อสร้างและปรับปรุงอุปกรณ์การผลิต บริษัท สำรวจและผลิตปิโตรเลียม จำกัด (มหาชน) ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่อำเภอสิงหนคร มีโอกาสไปทำบุญและติดตั้งระบบไฟส่องสว่างที่วัดบ่อทรัพย์ ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร ได้เห็นเอกสารหนังสือคัมภีร์ต่างๆ เช่น หนังสือใบลาน สมุดไทย บุดขาว บุดดำ ที่อยู่ในวัด จำนวนกว่า 1,000 ผูก อยู่ในสภาพแวดล้อมขาดการดูแลที่เหมาะสมและสุ่มเสี่ยงต่อการชำรุดจากแมลงและหนูกัดแทะ เชื้อรา ความชื้น และการสูญหายโดยมนุษย์ได้

การสำรวจข้อมูลเบื้องต้น พบข้อมูลดังนี้

(ประเด็นที่สำรวจ อ้างอิงตามบทความ วิรัตน์ อุนนาทรวรางกูร. (2528). หนังสือใบลาน. ศิลปากร, 29,1 (มีนาคม). หน้า 31-37.)

1. จำนวนของเอกสาร เมื่อแรกดำเนินการ พบหนังสือใบลาน 114 มัด 1,267 ผูก หนังสือบุดขาว 32 เล่ม ปัญญา พูลศิลป์, (2567, สัมภาษณ์) เล่าว่า ก่อนหน้านี้มีจำนวนมากกว่านี้ โดยหอสมุดแห่งชาติได้ดำเนินการสำรวจในปี 2528 มี 1,558 ผูก และเมื่อดำเนินการไประยะหนึ่ง สำรวจล่าสุดเหลือเพียงหนังสือใบลาน 99 มัด 528 ผูก หนังสือบุดขาว 32 เล่ม

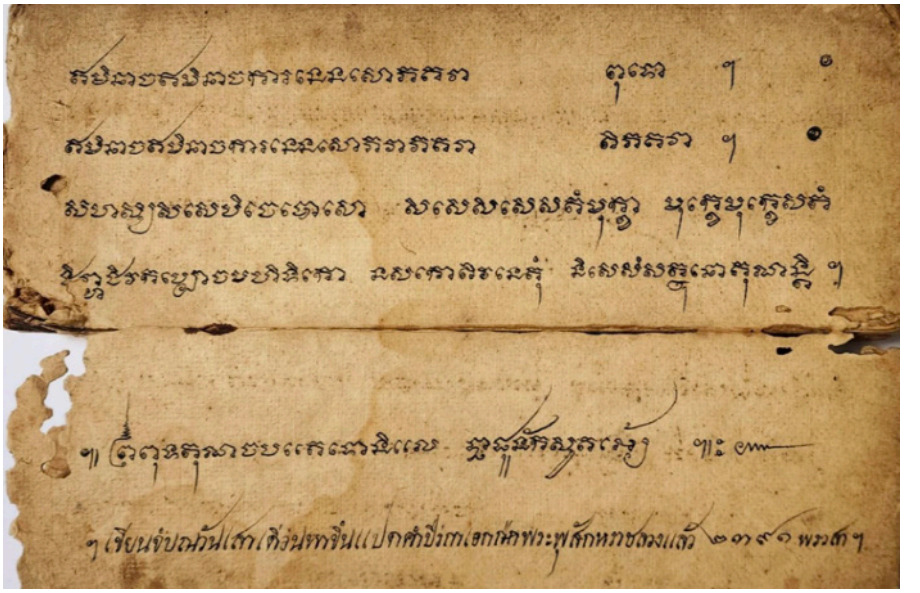
2. ข้อมูลรายการของเอกสาร บางรายการระบุชื่อผู้สร้าง มีทั้งชื่อไทย ชื่อจีน ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ระบุชื่อบุคคล นามผู้สร้าง ผู้คัดลอก และวัน เดือน ปี พบฉลากหนังสือใบลาน ภาพวาดและสีที่ใช้ในการวาดในหนังสือบุดขาว

3. ไม้ประกับ หนังสือใบลานที่จารเสร็จเรียบร้อยแล้ว มีหลายๆ ผูก รวมกันเข้าเป็นคัมภีร์หนึ่ง หรือมัดหนึ่ง เมื่อจะจัดเก็บต้องมีไม้ขนาบสองข้าง เรียกว่าไม้ประกับ มีมากมายหลายประเภท หนังสือใบลานวัดบ่อทรัพย์ พบไม้ประกับทั้งแบบจีนลายกำมะลอ แบบลายรดน้ำทอง และแบบทองทึบ

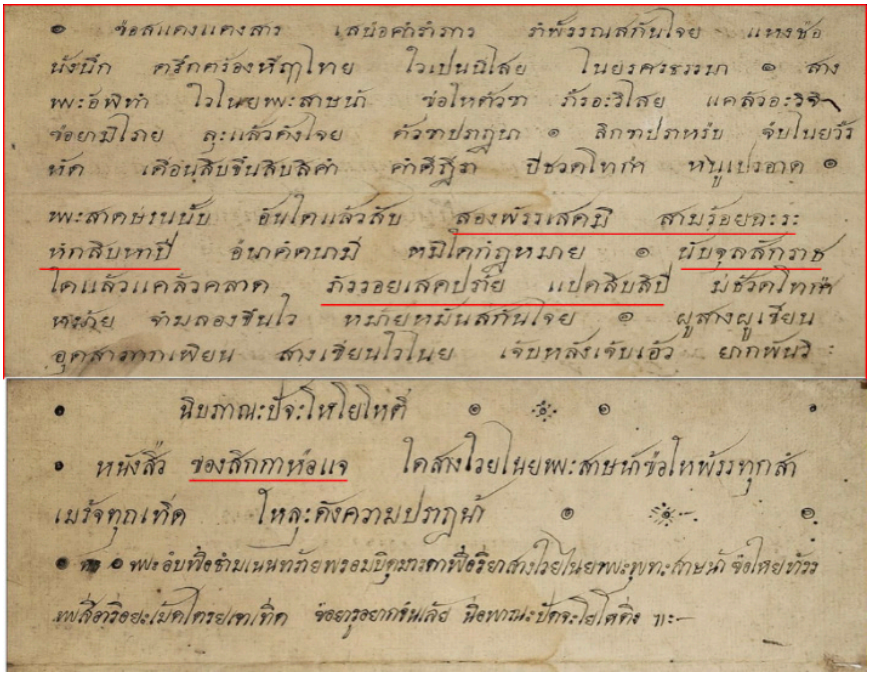
4. ผ้าห่อพระคัมภีร์ ชนิดของผ้าห่อแสดงฐานะของผู้สร้าง หนังสือโบราณวัดบ่อทรัพย์พบผ้าห่อหลากหลาย มีทั้งผ้ายกทอง ผ้าแพรจีน บางห่อก็เป็นผ้าลายอย่างซึ่งมีใช้เฉพาะในราชสำนัก รวมทั้งผ้าลายนอกอย่าง

5. เชือกมัดคัมภีร์ใบลาน หนังสือใบลานเมื่อห่อผ้าเรียบร้อยดีแล้วต้องใช้เชือกมัดให้แน่นเพื่อป้องกันฝุ่นละอองและสัตว์เข้าไปกัดกินข้างใน เชือกที่ใช้มัดคัมภีร์มีขนาดยาวมาก เพราะใช้พันหลายเปลาะ เปลาะละหลายรอบ เชือกที่ใช้มัดทำจากวัสดุต่าง ๆ หนังสือใบลานที่วัดบ่อทรัพย์ พบทั้งแบบเชือกธรรมดาทำจากปอหรือป่าน และแบบเปียถักจากเส้นผมของคน อันแสดงถึงความมีศรัทธามากที่สุด (วิรัตน์ อุนนาทรวรางกูร, 2528, หน้า 36)

6. ฉบับของหนังสือใบลาน หนังสือใบลานที่จารนั้นแบ่งออกตามประเภทของหน้าปก และริมขอบลานต่าง ๆ กัน เรียกว่าฉบับ หนังสือใบลานที่วัดบ่อทรัพย์พบว่ามีทั้งฉบับทองทึบ ฉบับทองทึบล่องชาด ฉบับข้างลายรดน้ำแดง และฉบับล่องรัก

ภาพที่ 3 หนังสือบุดขาว วัดบ่อทรัพย์ ระบุปีที่สร้าง พ.ศ. 2391 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
หมายเหตุ. ภาพถ่ายหนังสือบุดขาวต้นฉบับของวัดบ่อทรัพย์ จังหวัดสงขลา โดยผู้เขียน (2567)

ภาพที่ 4 หนังสือบุดขาว วัดบ่อทรัพย์ ระบุปีที่สร้าง พ.ศ. 2391 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
หมายเหตุ. ภาพถ่ายหนังสือบุดขาวต้นฉบับของวัดบ่อทรัพย์ จังหวัดสงขลา โดยผู้เขียน (2567)

ภาพที่ 5 หนังสือบุดขาว วัดบ่อทรัพย์ ระบุปีที่สร้าง จุลศักราช 1184 หรือ พ.ศ. 2365 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ผู้สร้างคือสีกาห่อแจ
หมายเหตุ. ภาพถ่ายโดยผู้เขียน (2567)

ภาพที่ 6 ไม้ประกับรักดำลายน้ำทองที่พบในเอกสารโบราณวัดบ่อทรัพย์
หมายเหตุ. ภาพถ่ายโดยผู้เขียน (2567)

ภาพที่ 7 ผ้ายกทองที่ใช้ห่อคัมภีร์ใบลานวัดบ่อทรัพย์
หมายเหตุ. ภาพถ่ายโดยผู้เขียน (2567)

ภาพที่ 8 ผ้ายกทองอีกลักษณะหนึ่งที่พบในชุดเอกสารโบราณวัดบ่อทรัพย์
หมายเหตุ. ภาพถ่ายโดยผู้เขียน (2567)

ภาพที่ 9 ผ้าลายอย่างที่ใช้ห่อคัมภีร์ใบลานวัดบ่อทรัพย์
หมายเหตุ. ภาพถ่ายโดยผู้เขียน (2567)

ภาพที่ 10 ผ้าลายนอกอย่างที่ใช้ห่อคัมภีร์ใบลานวัดบ่อทรัพย์
หมายเหตุ. ภาพถ่ายโดยผู้เขียน (2567)

ภาพที่ 11 ผ้าลายราชวัตรที่พบในชุดเอกสารโบราณวัดบ่อทรัพย์
หมายเหตุ. ภาพถ่ายโดยผู้เขียน (2567)

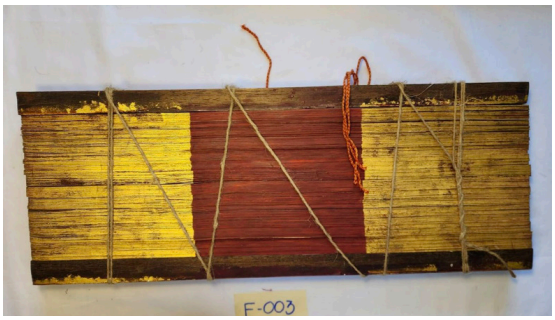
ภาพที่ 12 เชือกธรรมดาที่ใช้มัดคัมภีร์ใบลานวัดบ่อทรัพย์
หมายเหตุ. ภาพถ่ายโดยผู้เขียน (2567)

ภาพที่ 13 เชือกมัดคัมภีร์ใบลานแบบเปียถักจากเส้นผมที่พบในชุดเอกสารโบราณวัดบ่อทรัพย์
หมายเหตุ. ภาพถ่ายโดยผู้เขียน (2567)

ภาพที่ 14 คัมภีร์ใบลานฉบับทองทึบที่พบในชุดเอกสารโบราณวัดบ่อทรัพย์
หมายเหตุ. ภาพถ่ายโดยผู้เขียน (2567)

ภาพที่ 15 คัมภีร์ใบลานฉบับทองทึบล่องชาดที่พบในชุดเอกสารโบราณวัดบ่อทรัพย์
หมายเหตุ. ภาพถ่ายโดยผู้เขียน (2567)

ภาพที่ 16 คัมภีร์ใบลานฉบับข้างลายรดน้ำแดงและฉบับล่องรักที่พบในชุดเอกสารโบราณวัดบ่อทรัพย์
หมายเหตุ. ภาพถ่ายโดยผู้เขียน (2567)

7. ฉลากหนังสือใบลาน หนังสือใบลานเมื่อห่อผ้าเรียบร้อยดีแล้ว จะมีป้ายบอกชื่อพระคัมภีร์ จำนวนผูกและลาน เรียกว่าฉลาก ทำด้วยวัสดุต่าง ๆ กัน ที่วัดบ่อทรัพย์พบฉลากหนังสือบุดที่ทำจากงาช้าง

8. ภาพวาดในหนังสือบุดขาว พบลักษณะการวาดที่มีอัตลักษณ์แบบภาคใต้ และมีประเด็นที่น่าสนใจให้ศึกษาเพิ่มเติม เช่น บางภาพเขียนไม่เสร็จ พบการใช้สีครามในบางพับ ศิลปะที่ใช้ในการเขียนลาย เป็นต้น

9. ภาษาที่ใช้จาร สมัยโบราณก่อนการใช้สมุดแบบฝรั่ง การบันทึกเรื่องราวจะใช้วิธี “จาร” หรือจารึกลงในหนังสือใบลาน ภาษาที่ใช้จารส่วนใหญ่เป็นภาษาบาลีหรือมคธ รองลงไปเป็นภาษาไทยและสันสกฤต ในหนังสือใบลานวัดบ่อทรัพย์ พบทั้งภาษาบาลี สันสกฤต ขอม ส่วนหนังสือบุด พบทั้งภาษาบาลี สันสกฤต และไทย (วิรัตน์ อุนนาทรวรางกูร, 2528, หน้า 33)

ภาพที่ 17 ฉลากหนังสือใบลานทำจากงาช้างที่พบในชุดเอกสารโบราณวัดบ่อทรัพย์
หมายเหตุ. ภาพถ่ายโดยผู้เขียน (2567)

ภาพที่ 18 ภาพพระยมกในหนังสือบุดขาววัดบ่อทรัพย์
หมายเหตุ. ภาพถ่ายโดยผู้เขียน (2567)

ภาพที่ 19 ภาพพระมหาปัฏฐานในหนังสือบุดขาววัดบ่อทรัพย์ และลักษณะการเขียนลายในหนังสือบุดขาววัดบ่อทรัพย์ ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นแบบสมัยอยุธยาถึงรัชกาลที่ 1
หมายเหตุ. ภาพถ่ายโดยผู้เขียน (2567)

ภาพที่ 20 ชื่อบุคคลที่พบในคัมภีร์ใบลานวัดบ่อทรัพย์
หมายเหตุ. ภาพถ่ายโดยผู้เขียน (2567)

องค์ประกอบต่าง ๆ เหล่านี้ นำไปสู่การศึกษาเพื่อกำหนดอายุของของคัมภีร์ใบลานและหนังสือบุดเหล่านี้ได้ โดยพบว่าอยู่ในช่วงสมัยธนบุรีถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ชิ้นส่วนใบลานบางใบที่พบสันนิษฐานว่าอาจเก่าไปถึงสมัยอยุธยา

การเชื่อมโยงข้อมูลทางประวัติศาสตร์

เท่าที่ได้ศึกษาหนังสือบุดเพียงบางส่วน พบว่าเรื่องราวที่บันทึกลงในสมุดข่อยหรือใบลานล้วนแต่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชาวใต้ในอดีต จากเอกสารที่พบ มีการระบุชื่อบุคคล วัน เดือน ปี พบทั้งในคัมภีร์ใบลานและหนังสือบุดขาว ซึ่งลักษณะการเขียนในตอนท้าย คำศัพท์เฉพาะเรียกว่า Para text หรือ ปรบท เป็นธรรมเนียมที่จะบอกวัตถุประสงค์ของการสร้าง ระบุนามผู้สร้าง ผู้คัดลอก และวันเดือนปี (จตุพร เพชรบูรณ์, 2567, สัมภาษณ์) สามารถเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์เรื่องการมีกิจกรรมสำคัญในอดีตบริเวณชุมชนวัดบ่อทรัพย์ จากเอกสารโบราณที่พบได้ เช่น “...คัมภีร์ใบลานผูกนี้สร้างจุลศักราช 1238 (พ.ศ. 2419) ในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยนายชม หลวงวิเศษภักดี ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา เรื่องที่สร้าง ภิกษุปาฏิโมกวินิจฉัย 1 ผูก 28 ลาน 3...”

จากชิ้นส่วนหนังสือบุดขาวที่พบฉบับหนึ่ง พบเรื่องณรงคจิตชาดก ซึ่งพิเศษกว่าฉบับอื่น ๆ เนื่องจากมีการสอดแทรกกิจกรรมต่าง ๆ ของเมืองสงขลาในช่วงปลายอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ เช่น การเดินทัพ สอดแทรกสภาพภูมิประเทศ เช่น หัวเขาแดง การค้าขายในยุคนั้น เช่น สำเภาจากเมืองกวางตุ้ง กำปั่นจากฮอลแลนด์ หรือระบุสินค้า เช่น แพรจากเมืองจีน เครื่องทองเหลืองจากกลันตัน

อีกฉบับหนึ่ง พบเรื่องการนำทัพจากเมืองหลวงมาสู่หัวเมืองภาคใต้ ในปีมะเมีย อัฐศก ศักราช 1148 (ตรงกับ พ.ศ. 2329 - ผู้เขียน) พระยาศรีพิพัฒน์เจ้าพระยายมราช หลังปราบไทรบุรีเรียบร้อยยกทัพกลับเมืองสงขลา ให้สร้างเจดีย์ขึ้นที่ยอดเขาเมืองเคียงกันกับพระเจดีย์ที่เจ้าพระยาพระคลังสร้างไว้เมื่อครั้งปราบปรามเมืองตานี ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (2481, ตอนที่ 136) ความว่า “...ท่านพระยาศรีพิพัฒน์ เจ้าพระยายมราช จัดการเมืองไทรเรียบร้อยแล้ว ก็ยกทัพกลับ

มาเมืองสงขลา ท่านพระยาศรีพิพัฒน์ให้สร้างพระเจดีย์ขึ้นที่ยอดเขาเมืองเคียงกันกับพระเจดีย์ซึ่งเจ้าพระยาพระคลังทำ เมื่อครั้งยกไปปราบปรามเมืองตานีเป็นกบฏ...”

หนังสือบุดเหล่านี้สามารถเชื่อมโยงประเด็นของประวัติศาสตร์เมืองสงขลา จากปลายอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ได้ จากลักษณะของตู้ที่ใช้เก็บพระคัมภีร์ลายน้ำทอง จากผ้าห่อพระคัมภีร์ซึ่งบ่งบอกถึงสถานะผู้สร้างพระคัมภีร์ และนำไปเชื่อมโยงกับพงศาวดารจากปลายอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ ดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3

ข้อค้นพบนี้เป็นเพียงบางส่วนจากเอกสารที่ได้ศึกษาแล้ว ยังมีเอกสารอีกจำนวนมากที่รอการปริวรรตจากผู้เชี่ยวชาญทางภาษา

การดำเนินงานอนุรักษ์

เมื่อได้พบเอกสารโบราณในสภาพดังกล่าวแล้ว นายปัญญา พูลศิลป์ จึงได้ปรึกษากับท่านเจ้าอาวาสและพระสมุห์ รวมทั้งคณะกรรมการวัด เพื่อดำเนินการอนุรักษ์เอกสารโบราณที่พบ เป็นธุระจัดหาคณะทำงานมาเพื่อทำความสะอาด รวบรวมและจัดเก็บเพื่อให้เอกสารและคัมภีร์ต่าง ๆ มีสภาพที่ดี โดยได้ดำเนินการดังนี้

1. เบื้องต้น ได้รวบรวมเอกสารทั้งหมดจัดเก็บเข้าตู้เหล็ก ล็อกกุญแจเพื่อป้องกันการสูญหายเพิ่มเติม

2. วางแผนงานอนุรักษ์แบบรอบด้าน เชิญนักวิชาการที่มีความชำนาญด้านต่างๆ มาร่วมอนุรักษ์และปริวรรตเอกสารทั้งหมด

3. ศึกษาเรื่องที่เกี่ยวเนื่องกัน เช่น ผ้าห่อคัมภีร์ เชือกรัดคัมภีร์ สายสนอง ไม้ประกับคัมภีร์ ภาษา ฉลากหนังสือใบลาน เรื่องราวที่จารในใบลาน

4. ทำทะเบียน บันทึกภาพเอกสาร สแกนเป็นดิจิทัล ถ่ายรูป ทำรายการ ให้รายละเอียดลักษณะหนังสือบุดแต่ละชิ้น ลักษณะไม้ประกับ ชนิดและลวดลายของผ้าห่อ และเตรียมเผยแพร่ลงเว็บไซต์การอนุรักษ์เอกสารและคัมภีร์วัดบ่อทรัพย์

5. แต่งตั้งคณะทำงาน โดยได้รับความอนุเคราะห์จากผู้มีความรู้ความสามารถ

ภาพที่ 21 ตู้เหล็กล็อกกุญแจสำหรับจัดเก็บเอกสารโบราณวัดบ่อทรัพย์
หมายเหตุ. ภาพถ่ายโดยผู้เขียน (2567)

ภาพที่ 22 นายปัญญา พูลศิลป์ ขึ้นรับมอบประกาศนียบัตรจากนายพนมบุตร จันทรโชติ อธิบดีกรมศิลปากร เมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม 2567.
หมายเหตุ. ภาพถ่ายโดย [ช่างภาพของกรมศิลปากร], 2567.

ภาพที่ 23 ประกาศนียบัตรการขึ้นทะเบียนเอกสารโบราณวัดบ่อทรัพย์เป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกในระดับท้องถิ่น.
หมายเหตุ. ภาพถ่ายโดย [ปัญญา พูลศิลป์], 2567.

6. สร้างการมีส่วนร่วมจากภาคส่วนต่าง ๆ โดยประชาสัมพันธ์และเชิญชวนคนในชุมชนรอบวัดมาร่วมกันอนุรักษ์ เพื่อรับรู้ถึงความสำคัญของเอกสารโบราณ ภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น เชิญชวนผู้สนใจร่วมอนุรักษ์เพื่อให้โครงการดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ

มีผู้ทรงคุณวุฒิเชี่ยวชาญเรื่องผ้า นักวิชาการอิสระและนักวิชาการจากสถาบันวัฒนธรรมศึกษา กัลยาณิวัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ นักวิชาการด้านภาษาและอักขระโบราณ และหอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ สงขลา ได้เข้า

มาสนับสนุนและร่วมดำเนินการอนุรักษ์ ดังนี้ (คณะกรรมการดำเนินงานโครงการอนุรักษ์คัมภีร์และเอกสารโบราณ วัดบ่อทรัพย์ จังหวัดสงขลา, 2565).

1. อาจารย์เผ่าทอง ทองเจือ (ประธานโครงการ)

2. นายปัญญา พูลศิลป์ (ดำเนินงาน / ประสานงาน)

3. นายมงคล ชนินทรสงขลา อาจารย์คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย (นักวิชาการชำนาญการด้านผังเมือง)

4. ดร.จตุพร เพชรบูรณ์ อาจารย์ประจำสาขาวิชาสังคม วัฒนธรรม และการพัฒนามนุษย์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ (นักวิชาการชำนาญการด้านภาษาและอักขระโบราณ)

5. นายจีรวุฒิ บุญรัศมี (นักวิเคราะห์นโยบายและแผนยุทธศาสตร์ เทศบาลนครสงขลา และนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น)

เมื่อสถานการณ์โควิดผ่านไป คณะทำงานก็ได้ดำเนินการต่อ หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ สงขลา ได้จัดส่งแบบฟอร์มใหม่มาให้กรอกและสนับสนุนให้ยื่นเสนอขอขึ้นทะเบียน “หนังสือบุดดำบุดขาวและหนังสือใบลาน วัดบ่อทรัพย์” เป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกต่อ UNESCO แบบฟอร์มมี 8 หัวข้อใหญ่ และมีหัวข้อย่อย ๆ อีกหลายหัวข้อ โดยคณะกรรมการกรมศิลปากรได้เชิญชุมชนมาเป็นพยานในการกรอกแบบฟอร์มและยื่นต่อคณะกรรมการ เมื่อผ่านพิจารณาเบื้องต้นในเดือนมีนาคม ปี 2565 คณะกรรมการได้ลงมาตรวจสอบเอกสารทั้งหมดถึงการมีอยู่จริง และส่งข้อมูลให้คณะกรรมการพิจารณา

หลังผ่านการพิจารณาเมื่อปลายเดือนเมษายน ปี 2566 คณะกรรมการกรมศิลปากร ผู้เชี่ยวชาญ และคณะกรรมการ UNESCO ได้ลงมาจัดเวทีวิพากษ์เรื่องที่ยื่นขอจดทะเบียน โดยนายปัญญา พูลศิลป์ ได้ไปเป็นวิทยากรนำเสนอพร้อมจัดนิทรรศการประกอบ มีผู้เชี่ยวชาญจากกรมศิลปากร ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาและผู้แทน UNESCO ของประเทศไทย รวม 6 คน มาร่วมกันพิจารณา โดยคณะกรรมการได้วิพากษ์และให้ปรับปรุงข้อมูลเพิ่มเติมในแบบฟอร์มให้มีความกระชับและหนักแน่นขึ้น หลังจากปรับปรุงข้อมูลแล้วได้เสนอเข้าสู่การพิจารณาอีกครั้ง ในวันที่ 9 เมษายน 2567 ผลการพิจารณาให้ “หนังสือบุดดำบุดขาวและหนังสือใบลานวัดบ่อทรัพย์” เป็น “มรดกความทรงจำแห่งโลกในระดับท้องถิ่น”

เอกสารโบราณวัดบ่อทรัพย์ คัมภีร์ใบลาน หนังสือบุดดำ หนังสือบุดขาว นอกจากจะเป็นบันทึกความทรงจำของชุมชน แม้เป็นเพียงส่วนหนึ่งแต่ยังสามารถบอกเล่าเรื่องราวถึงความสำคัญของชุมชนบริเวณวัดบ่อทรัพย์ในอดีตเป็นจุดที่เชื่อมโยงประวัติศาสตร์ของเมืองสงขลา และประวัติศาสตร์หน้าสำคัญที่ควรหวงแหน อนุรักษ์และเผยแพร่ เพื่อให้เกิดการส่งเสริมและต่อยอดองค์ความรู้ในด้านต่าง ๆ และที่สำคัญ ทำให้คนในชุมชนเกิดความภาคภูมิใจในบรรพชนในยุคก่อร่างสร้างเมือง เห็นความสำคัญรวมทั้งการรู้สึกรักและหวงแหนทรัพย์สมบัติของชุมชน เอกสารที่พบเป็นเอกสารโบราณเพียงชุดเดียวที่หลงเหลืออยู่ ซึ่งในบริเวณเดียวกันอีกสามวัด คือวัดสุวรรณคีรี วัดศิริวรรณาวาส วัดภูผาเบิก ไม่มีหลงเหลือให้พบอีกแล้ว หวังเป็นอย่างยิ่งว่าหลักฐานชุดนี้จะเป็นประโยชน์อย่างมากในหลายมิติ (ปัญญา พูลศิลป์, 2567, สัมภาษณ์)

นอกจากจะอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติแล้ว สงขลายังมีทรัพยากรทางวัฒนธรรมลักษณะนี้หลงเหลืออยู่อีกมากที่รอการค้นพบ อีกทั้งสงขลายังมีทรัพยากรบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถและ

วิสัยทัศน์กว้างไกลอยู่มาก ที่จะมองเห็นคุณค่าของสิ่งเหล่านี้และเข้าไปดำเนินการอนุรักษ์อย่างเป็นระบบเพื่อให้เป็นมรดกของแผ่นดินสืบไป การขึ้นทะเบียนเอกสารโบราณวัดบ่อทรัพย์นับเป็นอีกหนึ่งความภาคภูมิใจของสงขลาที่จะส่งเสริมให้กระบวนการผลักดันสงขลาเป็นมรดกโลกที่กำลังดำเนินการอยู่มีพลังยิ่งขึ้น ●

เอกสารอ้างอิง

คณะกรรมการดำเนินงานโครงการอนุรักษ์คัมภีร์และเอกสารโบราณ วัดบ่อทรัพย์ จังหวัดสงขลา. (2565). โครงการอนุรักษ์คัมภีร์และเอกสารโบราณ วัดบ่อทรัพย์ จังหวัดสงขลา [เพจเฟซบุ๊ก]. Facebook. สืบค้นเมื่อ 9 มิถุนายน 2567, จาก https://web.facebook.com/watbosubachieves

ทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), เจ้าพระยา. (2481). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

วิรัตน์ อุนนาทรวรางกูร. (2528). *หนังสือใบลาน. ศิลปากร, 29*(1), 31–37. สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดสงขลา. (ม.ป.ป.). วัดบ่อทรัพย์ ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา. https://ska.onab.go.th/th/content/category/detail/id/1600/iid/40688

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2567). *เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการสำรวจเอกสารและเผยแพร่องค์ความรู้ การจัดทำทะเบียนเอกสารมรดกความทรงจำแห่งชาติ ประจำปี 2567* [เอกสารประกอบการสัมมนา]. กรมศิลปากร.

มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. (2542). *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้*. ผู้แต่ง. สำนักทรัพยากรการเรียนรู้คุณหญิงหลง อรรถกระวีสุนทร. (2561, 7 พฤศจิกายน). หนังสือบุด. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. https://clib.psu.ac.th/southerninfo/content/3/afaa9a3e